

Теоретичне підґрунтя проблеми духовного розвитку майбутніх професіоналів

Кожен з нас є споживачем соціальних послуг та певних товарів, вироблених фахівцями різного рівня кваліфікації. Природно, що споживачі прагнуть отримати послуги та товари якомога вищої якості. Разом із цим, у реальному житті можемо спостерігати зворотню тенденцію: якість товарів не тільки знижується, але й зменшуються терміни гарантійних зобов'язань виробників. Якщо раніше гарантія на експлуатацію телевізора або магнітофона складала десятки років, то зараз цей термін, найчастіше, зменшується до 1-3-х років. Неякісні товари не тільки приносять незручності та моральні збитки споживачам, але й, потребуючи утилізації, призводять до забруднення оточуючого середовища та до витрат на цей процес.

Подібна ситуація є характерною і в сфері надання різного роду соціальних послуг. Зокрема, у будівництві, при виконанні ремонтних робіт ми нерідко стикаємося з проявами недбалості, безвідповідальності працівників, бажанням будь-якою ціною отримати гроші при відсутності гарантій якості роботи.

Наведені факти спонукають замислитися над існуючими недоліками системи підготовки професіоналів. Серед провідних вимог, що висувуються до психологічного портрету сучасного професіонала в будь-якій галузі чільне місце посідають такі якості як відповідальність, вміння завершувати розпочате, здатність до встановлення та підтримки сприятливої психологічної атмосфери в колективі тощо. Відсутність цих психологічних якостей у професіоналів на практиці свідчить про недосконалість змісту та методів підготовки фахівців.

Таким чином на порядку денному є проблема формування ціннісно-смыслових орієнтирів майбутніх професіоналів, а точніше проблема їх духовного розвитку.

Мета даної статті полягає в теоретичному обґрунтуванні процесу духовного розвитку особистості майбутнього професіонала.

Загальновідомо, що професійна відповідальність особистості безпосередньо пов'язана з я – концепцією, самоідентифікацією особистості. Класифікуючи різні я –

концепції, як правило, виокремлюють духовну, соціальну та біологічну самоідентифікацію людини. Духовна самоідентифікація пов'язана з вершинними цінностями та смислами людського життя, серед яких провідне місце посідають такі як допомога потребуючим, відповідальність, безперечна цінність життя та цінність професійної діяльності, що надає можливість духовної самореалізації.

Соціальна самоідентифікація пов'язана з суспільно прийнятими нормами та законами, з додержанням правил та інструкцій, які є чинними у професійному середовищі. Дотримуючись цих норм, людина буде проявляти професійну відповідальність, але при відсутності духовних орієнтирів вона навряд чи виручить у разі потреби своїх товаришів, не пожертвує власними інтересами заради інших.

Нарешті, біологічна ідентифікація пов'язана з інстинктивною поведінкою людини. З цим типом ідентифікації будуть пов'язані прагнення до швидкої наживи будь-якою ціною, потурання моральних принципів. Ті, хто опиниться у команді з таким «професіоналом» навряд чи зможуть розраховувати на допомогу і будуть свідками прояву егоцентризму в його поведінці.

Зрозуміло, що для вирішення складних професійних завдань найсприятливішою є духовна самоідентифікація особистості в поєднанні з ідентифікацією соціальною. Це стає очевидним в умовах колективу, де від стосунків співробітників залежить, часом, більше, ніж від роботи складної техніки та електроніки. Зрозуміло, що духовна самоідентифікація особистості є наслідком процесу духовного розвитку. Саме тому проблема психологічного забезпечення процесу духовного розвитку молоді в умовах ціннісної деградації суспільства стає все більш актуальною.

У психології під поняттям розвитку взагалі розуміють закономірну зміну психічних процесів, станів у часі, що виявляється в їх кількісних, якісних, структурних перетвореннях [8]. Разом із цим Г.С.Костюк вказує на істотну відмінність між поняттями зміни та розвитку. На думку вченого, "...не всякі зміни є розвитком. Останній являє собою низку внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, які характеризують рух людської істоти від нижчих до вищих

рівнів її життєдіяльності” [5, с. 135]. Отже розвиток – це поступ до більшої досконалості, прогресу.

Оскільки духовність значною мірою проявляється через глибинні перетворення у структурі особистості, процес духовного розвитку доцільно розглядати у взаємозв’язку з процесом особистісного розвитку людини. Поняття ж розвитку особистості, за визначенням у психологічному словнику, трактується як процес формування соціальної якості або системи психічних якостей особи внаслідок її соціалізації та виховання [8].

Аналіз психологічної літератури показує, що процес духовного розвитку досліджується вченими з різних позицій, зокрема:

- як процес ідентифікації з власним ідеальним, сутнісним “Я”;
- як процес децентрації, переорієнтації особистості від егоцентризму до служіння, допомоги потребуючим;
- як процес рефлексії, усвідомлення смислу та призначення власного життя;
- як процес трансценденції, подолання обмежень часу та простору, буденності, обмеженого матеріалізму в напрямі пошуку ідеального;
- як процес усвідомлення всезагальної, буттєвої єдності, розвитку (розширення) свідомості, що є наслідком подолання ізольованості та відокремленості від світу, людей, самого себе;
- як процес саморозвитку, самореалізації прихованого в людині потенціалу, поступу від примітивізму до духовної досконалості.

Узагальнення відомих психологічних визначень дозволило розглядати *духовний розвиток як процес свідомого самовдосконалення, що забезпечує формування ідеалів, цінностей і смислів у руслі Краси, Добра та Істини, гармонізацію поведінки та способу життя, спрямовує особистість на збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності.*

З наведеного визначення зрозуміло, що духовний розвиток – складний та багатовимірний процес, який неможливо спрощено описати в одній психологічній площині. Аналіз численних життєописів духовних подвижників [6] свідчать про те, що мотиваційні чинники духовного розвитку виходять за межі біологічних і

соціальних потреб особистості, адже духовно розвинена особистість не прагне слави та соціальних заохочень, нерідко забуває про власне життя, безпеку та фізіологічні потреби. Загальновизнані потреби - фізіологічні, потреби у безпеці, у любові, в оцінці та повазі, а також потреби самоактуалізації (реалізації потенцій, здібностей і талантів людини) - не описують достатньою мірою поведінку таких особистостей як Сергій Радонежський, Григорій Сковорода, Януш Корчак, Мати Тереза та багатьох інших представників духовної історії людства. Вивчення життєвих шляхів дозволяє стверджувати, що в основі мотивації високодуховної особистості є мотиви самовдосконалення (відтворення прекрасного та досконалого у собі), служіння (допомоги потребуючим, примноження добра), мудрості (пошук і примноження істини), праведності (дотримання духовних принципів, відтворення гармонії у власному житті) та святості (прийняття та виконання духовної місії, духовне подвижництво).

Визначені у процесі нашого дослідження смислоутворювальні категорії духовності, мотиви, психологічні механізми та закономірності процесу духовного розвитку склали підґрунтя для розробки психологічної моделі духовного розвитку особистості (рис. 1). Розглянемо структурний склад моделі та основні зв'язки детальніше. Філософські категорії Краси, Добра та Істини виступають предметом пізнання особистості (через літературні твори, безпосереднє спілкування з високодуховними особистостями тощо).

У випадку сприятливих внутрішніх умов - особистісного смислу, узгодженості з наявними спонукальними мотивами, емоційної фіксації тощо (А.Н.Леонтьєв) – ці категорії перетворюються у спонукальні мотиви духовного розвитку, зумовлюючи естетичне світосприйняття та спрямованість учнів (студентів), прагнення до самовдосконалення та вдосконалення світу; гуманістичне світосприйняття та спрямованість; прагнення до пізнання, самопізнання та просвітництва; упорядкування власного життя у відповідності з духовними принципами; досягнення вищої духовної самореалізації.

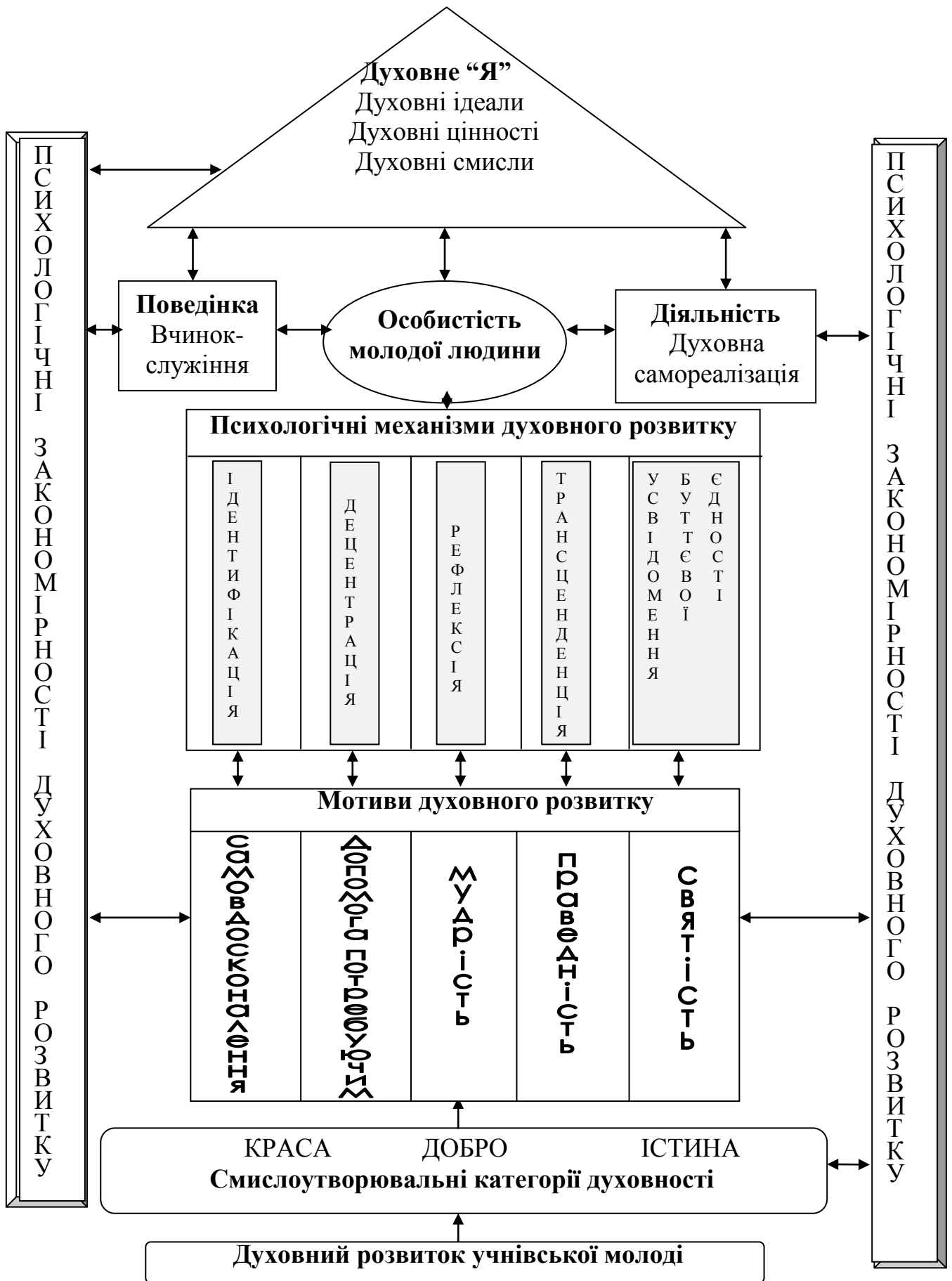

Рис. 1. Психологічна модель процесу духовного розвитку молоді.

Під впливом духовної мотивації відбувається актуалізація психологічних механізмів духовного розвитку дітей і молоді. Так, актуалізація психологічного механізму ідентифікації зумовлює ототожнення учня (студента) з високодуховними особистостями, з власним духовним “Я”. Результатом цього процесу є набуття духовної ідентичності. Духовна самоідентифікація невід’ємно пов’язана з уявленнями особистості про свій ідеальний образ, власне духовне “Я”.

Психологічний механізм децентрації зумовлює подолання егоцентризму особистості, зміну позиції суб’єкта в результаті співставлення та інтеграції її з позиціями, які відрізняються від власної. Для успішної децентрації важливою є наявність зразків високодуховної поведінки, які позитивно впливають на духовну орієнтацію особистості учня, студента. Такими зразками для дитини, підлітка, юнака можуть бути герої казок, оповідань, пісень, видатні особистості тощо. Психологічний механізм децентрації допомагає звільнитися від егоцентризму, зважати на потреби та інтереси інших.

Актуалізація психологічного механізму рефлексії зумовлює здатність звертати увагу на свій внутрішній світ, розмірковувати над своїм психічним станом, піднятися над своїм буттям (І.Д.Бех), стати в позицію “позаперебування” (М.Бахтін), проаналізувати події власного життя. Психологічна рефлексія допомагає знаходженню буттєвих смислів, формуванню власних цінностей та інтеграції особистісних надбань у духовний досвід людства. Саме рефлексія виступає найхарактернішим механізмом самосвідомості підлітків (І.С.Булах).

Психологічний механізм трансценденції пов’язаний з вершинними переживаннями особистості (А.Маслоу). Трансценденція зумовлює прагнення особистості до абсолютно досконалого, ідеального, підносить людину над буденністю, активізує розвиток особистості, наслідком якого може стати набуття універсальної, космічної свідомості (К.Роджерс), сприяє досягненню таких найважливіших явищ, як осяяння, інтуїція, творчий порив, життєлюбство та людинолюбство, любов до своїх потенційних можливостей, до людей, любов до Батьківщини, до рідного краю (Ю.П.Азаров).

Психологічний механізм усвідомлення буттєвої єдності (за В.С.Соловйовим – всеєдності) дає можливість людині осягнути себе часткою єдиного цілого – людської спільноти, природи, Всесвіту, забезпечує зв'язок між різними поколіннями людства (С.Л.Франк). Поняття усвідомлення поєднує у собі активність усіх форм свідомості людини, її почуття, переживання, процеси мислення.

У результаті актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку відбувається активний розвиток ціннісно-сміслової сфери, упорядкування ідеалів, смислів і цінностей, гармонізація духовних дисонансів. Зростання активності духовного “Я” спонукає особистість учня (студента) до духовно спрямованої поведінки, вищим проявом якої є вчинок-служіння (І.Д.Бех) і через серію таких вчинків, об'єднаних духовними мотивами, метою та результатами трансформується в духовно спрямовану діяльність, яка виступає умовою духовної самореалізації особистості, спрямованої на збагачення духовних надбань людства.

Психологічні закономірності духовного розвитку учнів і студентів утворюють постійні причинно-наслідкові зв'язки, які об'єднують особистісні новоутворення в часовому вимірі, детермінуючи послідовність їх прояву в поведінці та духовно спрямованій діяльності. Серед виявлених нами закономірностей духовного розвитку особистості є такі:

- Ідеали, смисли та цінності, засвоєні у ранньому дитинстві, справляють значний вплив на духовне зростання особистості.

- Характерною ознакою подальшої духовної спрямованості особистості є замислення в роки раннього дитинства над глобальними світовими проблемами, неначе дитина усвідомлює поклик до розв'язання таких суперечностей світу як життя і смерть, знедолені та ображені діти.

- Активізація прагнень до духовного розвитку в молоді роки нерідко відбувається завдяки зустрічі з особистістю - носієм високого духовного потенціалу. Така зустріч відіграє роль доленосної. У більш зрілому віці духовне пробудження настає внаслідок інформаційного поштовху – читання певної книги або важливих життєвих подій, втрат, що змушують замислитися над сенсом життя.

– Початок духовного сходження особистості супроводжується емоційним злетом та прагненням залучити до свого світогляду більше прихильників. Надалі духовність знаходить прояв у окремих рисах характеру та елементах поведінки особистості і тільки з часом духовний потенціал втілюється у повсякденне життя, взаємини. На початку особистість орієнтується на окрему світоглядну систему, а надалі збагачується духовним досвідом людства, синтезує отримані знання та робить свій внесок у світову духовну скарбницю. Духовність проявляється у вмінні будувати власну долю та здійснювати дієву й тактовну допомогу іншим у життєвому самовизначенні. Людина розповсюджує духовність власним прикладом.

– Духовні вчинки та поведінка не завжди узгоджуються з формальною логікою. Духовно розвинена особистість більшою мірою керується вищими цінностями та сумлінням.

– У процесі духовного зростання людина прагне, насамперед, до удосконалення характеру, поведінки, нерідко залишаючи осторонь удосконалення власного тіла.

– Зростання рівня духовного розвитку супроводжується зростанням емпатійності, та розширенням меж відповідальності (за себе, за ближніх, за людство, за світ у цілому).

– Духовне зростання особистості нерідко супроводжується вищими переживаннями, екстатичними станами, видіннями, розкриттям незвичайних здібностей. Ці здібності не є метою, а лише вказівками на шляху духовного сходження.

– Життя високодуховної особистості являє собою акт служіння, здійснення місії, іноді - самопожертви. Форми цього акту можуть бути різними: допомога потребуючим, присвята життя знедоленим дітям, удосконалення світу тощо. Долання перешкод на шляху духовного служіння нерідко вимагає героїзму і сприймається з життєвим оптимізмом.

Виявлені психологічні закономірності цілком узгоджуються з дією спонукальних мотивів та психологічних механізмів духовного розвитку особистості.

Таким чином, у складі розробленої моделі відображено рушійні сили, змістовні, часові та результативні характеристики процесу духовного розвитку.

Використання моделі на практиці дозволяє конкретизувати основні показники та критерії духовного розвитку, здійснювати діагностику цього процесу та розробляти програми психолого-педагогічного забезпечення духовного зростання майбутніх професіоналів в умовах навчально-виховного процесу.

Література

1. *Адлер А.* Наука жить / А. Адлер; [пер. с англ. и нем.]. – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.
2. *Бех І. Д.* Виховання особистості: сходження до духовності: наук. вид. / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. *Гегель Г. В.* Феноменология духа: собр. соч.: [в 14-ти т.] / Г.В. Гегель: – М.: Соцэкгиз, 1959. – Т. 4. – 440 с.
4. *Зязюн І. А.* Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість / Іван Зязюн // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.: [у 2-х ч.] / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО; НТУ «ХПІ». – Х., 2003. – Ч. 1(5). – С. 32–42.
5. *Костюк Г. С.* Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие личности / Г. С. Костюк // под ред. Л. Н. Проколиенко; [сост. В. В. Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура]. – К.: Рад. шк., 1989.– 608 с. – (На укр. яз.).
6. *Помыткин Э. А.* 12 путей духовности. учеб. пособ. /Э. А. Помыткин – К., “Освіта України”, 2007. – 110 с., ил.
7. *Помиткін Е. О.* Психологія духовного розвитку особистості: монографія / Едуард Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280, [2] с. – Бібліогр.: с. 252-278.
8. *Психологічний словник* / [за ред. В. І. Войтка]. – К.: Вища шк., 1996. – С. 48.
9. *Рибалка В. В.* Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посіб. / В.В. Рибалка / Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2006. – 529 с.

Теоретические основы процесса духовного развития будущих профессионалов

Розглядаються теоретичні аспекти процесу духовного розвитку майбутніх професіоналів. Наводиться авторська психологічна модель процесу духовного розвитку учнівської молоді, яка включає смислоутворювальні категорії духовності, мотиви, психологічні механізми та закономірності духовного розвитку, що акумулюються в духовних ідеалах, цінностях і смислах, зумовлюють характер поведінки та діяльності особистості.

Theoretical foundations of the process of spiritual development of future professionals

Theoretical aspects of the process of spiritual development of future professionals are considered. We give the author's psychological model of spiritual development of students, which includes the semantic category of spirituality, motivation, psychological mechanisms and patterns of spiritual development, which accumulate in the spiritual ideals, values and meanings to explain the behavior and activities of the individual.

Відомості про автора

	Помиткін Едуард Олександрович
	доктор психол. наук, завідувач відділу педагогічної психології і психології праці
	Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України
	Україна 04060, м.Київ, вул. М.Берлінського – 9
	р.440-63-88 (дод. 125); д.592-55-65, моб.8093-499-00-88
	Е-mail: ippoo@mail.kar.net